

185, 193, 204; Bilâl N. Şimşir, *Fransız Belgeleri-ne Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, Ankara 1970; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire: 1856-1876*, New York 1973, tür.yer.; a.mlf., "The Beginning of Published Biographies of Ottoman Statesmen: The Case of Midhat Pasha", *Türkische Wirtschafts und Sozialgeschichte (1071-1920): Akten des IV. Internationalen Kongresses, München 1986* (ed. G. Majer - R. Motika), Wiesbaden 1995, s. 59-79; a.mlf., "Midhat Paşa and Ottoman Foreign Relations", *Osm.Ar.*, sy. 5 (1986), s. 161-173; a.mlf., "Midhat Paşa", *EP* (ing.), VI, 1031-1035; *Uluslararası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar (Edirne 8-10 Mayıs 1984)*, Ankara 1986; M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi: 1850-1875*, Ankara 1992, tür.yer.; M. Todorova, "Midhat Paşa's Governorship of the Danube Province", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* (ed. C. E. Farrah), Missouri 1993, s. 115-128; F. F. Ancombe, *The Ottoman Gulf*, New York 1997, s. 34-53; B. Abu-Manneh, "The Genesis of Midhat Pasha's Governorship in Syria: 1878-1880", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation in Bilad al-Sham from the 18th to the 20th Century* (ed. T. Philipp - B. Schaebler), Stuttgart 1998, s. 251-267; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara 1998, s. 79-122; A. D. Mordtmann, *Istanbul ve Yeni Osmanlılar* (trc. G. Habermann-Songu), İstanbul 1999, s. 83-87, 237-253; Nazan Danişmend, "Eğilimli Sait Paşa Hatıratı", *Türklük*, I, İstanbul 1939, s. 249-261, 263-269, 400-403, 472-476; II (1939), s. 70-72, 138-139, 186-189, 256-263, 320-325, 362-366; A. Jwaideh, "Midhat Pasha and the Land System of Lower Iraq", *St. Antony's Papers*, XVI, London 1963, s. 106-136; Yusuf Halaçoğlu, "Midhat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Birkaç Layihası", *TED*, sy. 3 (1972), s. 149-176; S. Shamir, "Midhat Pasha and the Anti-Turkish Agitation in Syria", *MES*, X/2 (1974), s. 115-141; N. E. Saliba, "The Achievements of Midhat Pasha as Governor of the Province of Syria, 1878-1880", *IJMES*, IX (1978), s. 307-323; Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *TED*, sy. 12 (1982), s. 279-316; Ş. Tufan Buzpinar, "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtarları İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1998, s. 73-89; Fethi Gedikli, "Midhat Paşa'nın Suriye Layihası", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 169-189; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtîha Tefsiri", *Marife*, III/2, Konya 2003, s. 269-272; M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İA*, VIII, 270-282.

GÖKHAN ÇETİNSAYA
ŞİT TUFAN BUZPINAR

MİDİLLİ

Ege denizinde
Yunanistan'a bağlı ada.

Ege denizinin kuzeydoğusunda Anadolu sahillerine yakın (doğu kesiminden 12 km., arada Müselim darboğazının bulunduğu kuzeyden 8 km. mesafede), 1630 km²

yüzölçümüyle Yunanistan'ın üçüncü büyük adasıdır. İsmi Grekçe Mitylini, eski Batı kaynaklarında Metelin olarak geçer. Günümüzdeki Lesbos adı antik dönemden kalmadır.

Üçgen şeklini andıran ada, güneydeki iki büyük körfeze açılan (Kalloni / Kalonya ve Gera / Yera) verimli ovalara sahip olup üç farklı bölgeye ayrılmıştır. Doğusunda geniş çam ormanları, zeytin ağaçları, üzüm bağları ve ziraata elverişli topraklar bulunur. Orta kısmı çoğunlukla meşelik, batısı genelde çöküntü ovalarından oluşmuştur (Eressos, kuzeydeki Antissa'nın düz sahilleri ve adanın batısındaki Sigrî). Lepethimnos (Karakaş) ve en yüksek dağı Olympos ile (968 ve 964 m.) Midilli aynı zamanda oldukça dağlıktır.

Adanın yerleşim tarihinin, yapılan arkeolojik kazılar sonucu milâttan önce 3000-2750 yıllarına kadar indiği tesbit edilmiştir. Milâttan önce 1050 tarihleri civarında Yunanlılar adayı Aetolia'dan alıp koloni haline getirdi. İç çekişmelere nihayet veren Pittakos'un hâkimiyeti döneminde (m.ö. 650-570) ada gelişti. Milâttan önce 527'deki büyük bir mücadele sonrasında Pers İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Antikçağ'da beş sitenin birleşmesinden oluşan Pentapolis vardı (Mytilene, Methymna, Antissa, Eressos ve Phyrra). Bunlardan Phyrra milâttan önce 231 yılında büyük bir deprem neticesinde yok oldu. Antissa, Romalılar'ın milâttan önce 168'de adayı işgal ettiklerinde yıkıldı. Mytilene ve Methymna (Molyvos / Molova) varlıklarını korudu. Eressos Antikçağ'ın sonlarında yıkılarak aynı adla, ancak biraz daha içeride tekrar kuruldu. Hıristiyanlık adaya erken bir tarihte geldi. Ada Bizans döneminin ilk yüzyılında gelişme kaydetti (IV ve V. yüzyıllar).

Midilli adası 821, 881 ve 1055 yıllarında Arap korsanlarının sürekli saldırılarına mâruz kaldı. Adanın Türkler'le bağlantısı 1091'de Çaka Bey'in burayı kısa bir süre için ele geçirmesiyle başlar. 1354'te Bizans İmparatoru V. İoannes Palaiologos adayı Cenovalı kayınbiraderi Françesco Gattiluso'ya (Gatteluzzi) verdi. Gattiluso ailesi 1462 yılına kadar iktidarda kaldı; geride Midilli, Molova ve Andissa (Romalılar tarafından yıkılan eski şehrin yerinde) görkemli kalelerini bıraktı.

Zilhicce 866'da (Eylül 1462) Fâtih Sultan Mehmed kumandasındaki Osmanlı ordusu ve Mahmud Paşa idaresindeki donanma, kısa süreli ancak çok şiddetli bir kuşatma sonucunda Midilli'yi ele geçirdi.

Seferin sebebi, Dük Dorino Gattiluso'nun İtalyan ve İspanyol korsanlarına adayı üs olarak kullandırmasıydı. Kuşatmanın ardından ele geçirilen korsanlar idam edildi, genç olanlarından bazıları saray hizmetine alındı; nüfusun bir kısmı ev ya da ev inşa edilmek üzere arsa verilerek İstanbul'a göç ettirildi.

Adadaki Molova, Eressos ve Ayo Teodoro kalelerine de çatışma olmadan girildi. Midilli ve Molova kalelerine güçlü bir askerî garnizon yerleştirildi. Ayrıca adanın iskânı için Anadolu ve Rumeli'den Türk nüfus getirildi. Makedonya'nın Yenice-i Vardar'ında bir sipahi olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın babası Yâkub da bu kişiler arasındaydı. 868'de (1464) adanın kuzey sahilinde bulunan Ayo Teodoro Kalesi, Midilli'yi tekrar ele geçirmek isteyen Orsato Giustiniani kumandasındaki Venedik donanması tarafından zapt edildi. Bunlar geri çekildiklerinde yerli halkı da beraberlerinde götürerek kaleyi (eski antik Antissa'nın yerinde) yıktılar. Daha sonra ada bir sancak haline getirildi. Midilli kasesabası ve Molova kadılık merkezi oldu. Yunan Ortodoks kilisesinin iç teşkilâtına dokunulmadı. Savaş yıllarında harap olan ya da terk edilen bazı manastırlar Papaz İgnatius'un gayretleriyle yeniden faaliyete geçti. Kalloni yakınındaki Leimonas ve batıdaki Eressos (Herse) yakınındaki Ipsilou manastırları ön plana çıktı. Buralarda hâlâ pek çok Osmanlı belgesi muhafaza edilmektedir. Midilli Kalesi'ndeki Metropolitan Katedrali camiye çevrildi.

1474'teki Osmanlı-Venedik savaşı esnasında Pietro Mocenigo kumandasındaki Venedikliler adayı yağmaladı. Ardından 907'de (1501) Kont Ravenstein kumandasındaki 200 gemilik hıristiyan donanması tarafından kuşatıldı. O sırada Saruhan sancak beyi olan Şehzade Korkut'un gönderdiği kuvvetler ve Hersekzâde Ahmed Paşa ile Sinan Paşa kumandasındaki donanma adaya gelerek duruma hâkim oldu. Şair Uzun Firdevsî tarafından yazılan *Kutbnâme* adlı eser bu kuşatmayı ayrıntılı biçimde anlatır. Kuşatmadan sonra II. Bayezid aşağı kalenin duvarlarını topçu tabyaları yaptırarak güçlendirdi. Bununla ilgili 914 (1508) tarihli iki Arapça kitâbe bugüne ulaşmıştır.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde adanın en önemli yerleşme merkezi Midilli kasesabası idi. Osmanlı tahrir kayıtlarına göre kasaba 927'de (1521) 308'i müslüman, 455'i hıristiyan olmak üzere toplam 763 hâne nüfusa (yaklaşık 4000 kişi) sahipti.

MİDİLLİ

955'te (1548) Türk ve müslüman nüfus oranı % 56'ya ulaştı (368 hâne müslüman, 287 hâne hıristiyan). XVI. yüzyılın ikinci yarısının son çeyreğinden itibaren bu oran giderek hıristiyanlar lehine döndü. Müslüman nüfus oranı 989'da (1581) % 46'dan (480 hâneye karşılık 400 hâne) 1054'te (1644) % 40'a, 1874'te ise % 13'e düştü. 1601'de kasabanın toplam nüfusu 1019 hâne idi (420 müslüman, 599 hıristiyan). XVII. yüzyıl boyunca da bu nüfus arttı. 1121'de (1709) 1281 hâne (520 müslüman 781 hıristiyan), 1874'te ise 2940 hâne (380 müslüman, 2560 hıristiyan) oldu.

Kasabada kiliseden çevrilme caminin yanında 955 (1548) yılındaki *Tahrir Defteri*'nde Mahmud Bey, Malkaralı Mustafa ve Mahmud Ağa mescidlerinin adları geçer. Barbaros Hayreddin Paşa da kasabada on odalı bir medrese, bir dergâh ve bir imaret yaptırmıştı. Bu âbidevi bina hâlâ ayakta. 1030'da (1621) Bâlfîzâde Hasan Bey kuzey limanı yanındaki susuz kısımda bir cami, Halvetiyye tarikatına mensup Sivâsiyye kolu mensupları için beş odalı bir dergâh ve bir mektep inşa ettirdi. Bu müessesenin gelirleri kasabanın dışındaki bahçeliklerde bulunan çok sayıda konak, su veya rüzgârla çalışan değirmen ve 1.800 civarında zeytin ağacından geliyordu. Sadece bu zeytinliklerden yıllık 100.000 akçe gelir elde ediliyordu. *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyyân* adlı eserinde Sâkıb Dede, 1544 yılının başından itibaren kasabada Derviş Hamîdî tarafından Mevlevîliğin yerleştirildiğini belirtir. Mevlevîhâne ile ilgili kayıtlar XVIII. yüzyılın başından beri kaynaklarda geçer. Bir Bektaşî tekkesinin varlığı da 1699'dan

itibaren bilinmektedir (BA, İbnülemin-Evkaf, nr. 888). 1054'te (1644) kasabanın surları topçu rampaları, yeni bir kale hendeği ve çifte duvarla büyütüldü ve güçlendirildi. XVIII. yüzyılda burada aralarında Vezir Hasan Paşa Camii'nin de bulunduğu (1151/1738) pek çok yeni cami yapıldı. En önemli inşaa faaliyeti ise deprem yüzünden şiddetli hasar gören kalenin 1179 (1765-66) yılındaki tamirinde gerçekleştirildi (BA, MAD, nr. 3160, s. 537-541). 1772'de Cezayirli Gazi Hasan Paşa Midilli kasabasını baştan başa surlarla çevirdi, ayrıca su kemerleri yaptırıp çeşme ve hamamlar için su getirtti. Bu suyollarının sadece kitâbesi günümüze ulaştı. Aynı yılda kale içerisinde (içkale) bugün de hâlâ ayakta olan büyük bir kışla ve cebehane yapıldı. Gazi Hasan Paşa'nın surları 1867 yılındaki bir depremde şehirle birlikte hemen hemen tamamıyla yıkıldı. Hayreddin Paşa Medresesi ile kale ayakta kaldı. Kasaba cami ve kiliseleriyle beraber tarz olarak neoklasik, Bizans, Osmanlı ve neogotik bir karışımla kısa bir sürede tekrar inşa edildi.

Adanın ikinci şehri Molova'nın (Molyvos) farklı bir tarihi vardır. Bu şehir antik dönemde 48 hektarlık bir alanı kaplamakta ve tahminen 7200 kişilik nüfusu barındırmaktaydı. Bizans devrindeki yerleşim alanı ise daha küçülmüştü ve sadece Akropolis'in bulunduğu şehrin en yüksek alanlarını içine alıyordu. Osmanlı döneminde kasaba 19 hektarlık bir alanı kapsıyordu. 1521'de altı müslüman, 437 hıristiyan hânesine sahipti. Kırk askerlik bir garnizonu ve yaklaşık 2300 veya 2400 nüfusu vardı. Zamanla ihtidâ edenler ve

Anadolu'dan yeni gelenlerle İslâmiyet gelişme zemini buldu. 1548'de yirmi iki müslüman hânesi ve kırk bir asker, 1706'da 136 müslüman hânesi ve elli asker bulunmaktaydı. 1874 yılında 550 müslüman ve 530 hıristiyan hânesi vardı. Böylece 955'te (1548) şehrin sivil nüfusunun sadece % 5'i müslümanken 1874'te oran yarıdan fazlayı geçmişti. 1521 ve 1874 yılları arasında Molova iki misli büyüklüğe ulaşırken Midilli kasabasının nüfusu beş kat artmıştı. Molova'da 1700'lü yıllarda artış gösteren müslüman nüfus için çarşının ortasında Bizans'tan kalma eski sur kapısı üzerinde büyük bir cami inşa edilmişti. İkinci cami ise Hasan Reis tarafından yapılmıştı. 1167'de (1754) Fatma Hatun'un bir mescid ve Kâdiriyye tarikatı için bir zâviye kurmasından önce Halvetiyye tarikatının Molova'da bir tekkesi mevcuttu. 1373'te Françesko Gattiluso tarafından inşa edilen Molova Kalesi önemli tamirat ve değişiklikler gördü. 979'da (1572) (kitâbeye göre) İnebahtı'daki (Lepanto) Osmanlı donanmasının yenilgisinden hemen sonra topçu rampaları ve doğrudan saldırı karşısında ana giriş kapısını korumak için bir hisarpeçe yapıldı. Yine Girit savaşı (1645-1669) esnasında zayıf durumda olan doğu cephesinin önüne savunmayı kolaylaştıracak engeller, sahra şevi yapıldı ve derin bir hendek kazıldı. Şiddetli depremden kaynaklanan hasar 1154'te (1741) giderildi. XIX. yüzyılda Molova adanın ikinci önemli kasabası olma konumunu kaybetti. Ekonomisi tarıma dayalı kasabalar tarafından geçilecek 1874'te beşinci, 1981'de ise on dördüncü sıraya düştü. Fakirlik ve durağanlık şaşırtıcı bir biçimde Molova'nın adanın ve bütün Ege bölgesinin en âhenkli, en güzel şehirlerinden biri olarak kalmasına yol açtı.

Midilli adasının nüfusu huzurlu geçen XVI. yüzyılda ikiye katlandı. Kısmen Anadolu'dan gelenler (özellikle Celâlî isyanlarından kaçanlar) tarafından ve genelde mahallî nüfusun ihtidâsı neticesinde İslâmiyet zamanla yayılmaya başladı. İslâmlaşma süreci sadece 927 (1521), 955 (1548), 989 (1581), 1082 (1671) ve 1121'deki (1709) Osmanlı tahrir defterlerinde değil 1618-1621 yıllarında Molova piskoposu olan Gavril tarafından yapılan adanın tasvirinde de görülür. İslâmlaşma 1602-1644 tarihleri arasında en üst noktaya vardı, 1644'ten sonra XIX. yüzyılın başına kadar sabit kaldı. XVII. yüzyılda kötü hava şartlarından, tarımın iyi gitmemesinden ve artış gösteren korsan saldırıların-

1488-1887 yılları arasında Midilli'nin nüfusu

Yıl	Hıristiyan hâne	Müslüman hâne	Tahminî nüfus	Müslüman oranı
1488	4952	400	26.200	% 7,4
1492	5287	440	26.900	% 7,3
1521	7327	659	36.730	% 8,25
1548	7690	807	39.000	% 9,5
1581	8850	1331	46.808	% 13
1602	9785	1715	52.900	% 13
1644	7510	1650	39.400	% 18
1671	7500	1660	32.900	% 18
1709	7700	1690	33.000	% 18
1831	49.270 (kişi)	11.894 (kişi)	61.164	% 19,45
1874	16.400 (hâne)	3560 (hâne)	81.830	% 17,8
1887	80.751 (kişi)	13.697 (kişi)	94.448	% 14,5

dan dolayı nüfusun üçte biri dağıldı. Ancak XVIII. yüzyılda tekrar artarak ikiye katlandı. XIX. yüzyılda ise daha da hızlandı. Müslüman nüfusu ise nisbî bir düşüş göstermiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Midilli'nin batı kıyıları hıristiyan korsanların saldırılarına mâruz kaldı. Korsanlar bu kesimde yerleşim bölgesi olmayan sahildeki Sıgri Limanı'nı gemilerini tamir etmek, taze su almak ve İstanbul ile Levant arasındaki gemileri tehdit amacıyla kullandılar. Bunları durdurmak için III. Osman, Sıgri Limanı'nın girişine topçu kalesi yapılmasını emretti. Osmanlı tuğrasını taşıyan 1170 (1757) tarihli büyük kitâbe bunun bitiş tarihine işaret eder. Aynı yıl Karadağlı Kaptan Süleyman Paşa mektebi ve hamamı olan büyük bir cami yaptırdı. III. Mustafa ise uzak yerlerden Sıgri'ye su getirtti. Bununla ilgili yapıların kitâbesi daha önce cami olan Sıgri Kilisesi mahzeninde korunmaktadır. Sıgri böylece küçük bir Türk yerleşmesi haline geldi.

XVI. yüzyılın son dönemlerinde ve XVII. yüzyılda ada ekonomisi büyük çapta tahıl ve üzümüne bağlı iken zamanla zeytinyağına bağlı pazar ekonomisine doğru gelişme gösterdi. Zeytinyağı İstanbul ve Marsilya'ya ihraç ediliyordu. Adada Fransızlar bir konsolosluk açmışlardı. Zeytinliklerin geniş bir alana yayılması sonucu ekonomileri hububat tarımına dayalı yerler önemini kaybetti. 1082 (1671) tarihli *Tahrir Defteri* sınırlarıyla birlikte ortadan kalkan köylerin listesini verir. Bunun diğer bir neticesi ise adanın tahıl ihtiyacı bakımından bütünüyle Anadolu'ya bağımlı hale gelmesidir. Zeytinyağından elde edilen gelir günlük tahıl tüketiminin sağlanması açısından yeterliydi. Büyük vakıflar, mahallî âyanlar ve Yunan Ortodoks manastırları bu değişikliğin temel girişimcileri oldu. Ekonomideki değişiklik adadaki imalâthanelerin sayısında da görülebilir. 955 (1548) tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre Midilli kazasının sakinleri doksan dokuz tahıl değirmeni ve on zeytinyağı imalâthanesine sahipti. 1082 (1671) tarihli *Tahrir Defteri*'nde ise sadece kırk tahıl değirmenine karşılık 116 zeytinyağı imalâthanesi vardı.

Ekonominin en önemli ikinci büyük sektörü adanın orta kesimlerini kaplayan meşe ağaçlarından elde edilen palamutur (velanidi). 1930'lara kadar palamut deriyi tabaklama için temel bir ham madde olarak kaldı. Daha az önemli olan bir diğer ürün ilk defa 927'de (1521) zikredil-

miş olan pirinçtir. Ayrıca Aya Paraskevi, Kerami ve Papiani gibi kasabaların nüfusunun yarısının tuzculuk yaptığı, bunların Kalloni körfezindeki geniş tuz alanlarında çalıştıkları belirtilir. Adadan İstanbul'daki saray mutfağı için her yıl incir, kuru üzüm, limon, soğan, sarımsak ve narenciye isteniyor, bu da ekonomik canlılığa yol açıyordu.

Midilli'nin XVIII. yüzyıldaki nisbî refahı halkının 1821-1828 yılları arasındaki Yunan isyanına katılmamalarında etkili oldu. 1840'ta özellikle müslüman nüfusu etkileyen, yaklaşık 40.000 insanın öldüğü bir veba salgını yaşandı. Bu tarihten sonra ada nüfus açısından önemli bir gelişmeye sahne oldu. 1892 yılı itibarıyla Vital Cuinet'in kaydettiğine göre % 14'ü müslüman olmak üzere ada nüfusu 107.183'e ulaştı. Buharlı makineler zeytinyağı işleyen eski imalâthanelerin yerini aldı ve üretimi arttırdı. Aynı yıl ada 10.000 ton zeytinyağı, 3800 ton zeytinyağından yapılmış sabun, 3500 ton palamut ve 200 ton incir ihraç etti. Osmanlı hükümeti, 1890 yılı itibarıyla en uzaklardaki kasabalara ulaşacak büyük çaplı bir yol yapım projesini gerçekleştirdi. Köy ve kasabalardaki hıristiyan nüfus, gittikçe artan malî durumlarını daha büyük ve daha gösterişli kilise ve ev yapmaya yöneltti. Müslümanlar da günün modasına göre neoklasik ve neogotik bir tarzda camileri yeniden inşa etti. Bu dönemde müslümanlar adanın üç eski kasabasında ve otuz sekiz köyünde yaşıyordu. 1874'te Taxis'e göre kasabalarda ilk mektep, rüşdiye gibi okullarla yirmi altı cami vardı; cami yanında da hamamlar bulunuyordu. 1877-1884 yılları arasında Nâmık Kemal Midilli'de idareci olarak görev yapmış ve ada ile ilgili yazışmalar bırakmıştır.

1304 (1887) yılına ait salnâmeye göre adanın toplam nüfusu 94.448'dir. Bunun 13.697'sini (% 14,5) Türk nüfusu oluşturuyordu. Adanın üç kazasında altmış bir cami, otuz sekiz hamam, yedi tekke ve dört medrese, hıristiyan tebaa için doksan üç kilise ve manastırla her iki gruba hizmet veren 147 okul bulunmaktaydı. On iki farklı ülkenin adada konsoloslugu vardı.

1901'de Fransa donanması Osmanlı hükümetini borçlarını ödemeye zorlamak için adayı ablukaya aldı. Bir diğer donanma hareketi ise 1905 yılında altı Batılı ülkenin birleşmesiyle gerçekleştirildi. Ada sonunda 1912 yılının sonbaharında Yunan ordusu ve donanması tarafından ele

geçirildi. 1913 Mayısındaki Londra Konferansı'nda da bu durum teyit edildi.

Lozan Antlaşması'nın bir sonucu olarak Midillili Türkler Anadolu'daki Rumlar'la mübâdele edildi. Geride bıraktıkları pek çok mâbedleri yok oldu. Ada ekonomisi geleneksel pazarını kaybetmesi ve Anadolu'dan gelen mübâdillerin çoğunun işsiz olması üzerine çöktü. 1928'de Midilli nüfusu 137.140 olarak doruğa çıktı. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Atina'ya ve deniz aşırı yerlere olan göçler sebebiyle nüfus çok azaldı. 1981'de adada 88.601 kişi yaşıyordu. 1990'lı yılların başından itibaren bilhassa adanın merkezinde yeni bir refah devri müşahade edilmektedir. Adanın nüfusu 2004 yılının ilk aylarına ait tahminlere göre 112.000 kadardır. Aynı döneme ait tahminler adanın merkezi olan Midilli şehrinin nüfusunu da 28.000 olarak vermektedir.

Günümüzde (2004) İslâmî yapıların çok azının ayakta kaldığı dikkati çeker. Dördü Midilli'nin merkezinde olmak üzere on bir cami ve ikisi yine Midilli merkezinde, sekizi köylerde toplam on hamam ya da ilica bulunmaktadır. Her ikisi de son zamanlarda yeniden onarılan, Midilli kasabasında Çarşı Camii ve Çarşı Hamamı ile zarif bir barok tarzda inşa edilen Mesagros köy camisi mimari açıdan en önemli yapılarıdır. Molova ve Sıgri kaleleriyle Mi-

Midilli Çarşı Camii'nin içinden bir görünüşü

MİDİLLİ

Carşı Hamamı – Midilli

dilli kasabasındaki kaleler son derece dayanıklı ve muhteşem yapılarıyla ayakta. Şehir ve köylerdeki büyük, güzel ve iyi inşa edilmiş ev, konak ve kiliseler XIX. yüzyıldaki Osmanlı Midillisi'nin zenginliğine tanıklık etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cizye Defteri (893-894/1488-1489), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 0 91 (894 [1488-1489] Yılı Cizyesinin Tahsilatına Âit Muhasebe Bilânçoları, nşr. Ömer L. Barkan, *TTK Belgeler*, I/1 [1964] içinde), s. 1-117; BA, TD, nr. 264; nr. 367, s. 194-199; nr. 598; nr. 803; BA, MAD, nr. 1338; nr. 1553; nr. 3160, s. 537-541; nr. 12786; nr. 14249; nr. 14773; nr. 15222; nr. 15249; BA, İbnülemin-Evkaf, nr. 888; BA, Cevdet-Evkaf, nr. 13631; nr. 17078; TK, TD, nr. 46; *Cizye Defteri*, Sofia Nationale Library, nr. OAK, 131/28; nr. OAK, 173/13; Firdavsî, *Kutb-nâme* (nşr. İbrahim Olgun – İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1980, tür.yer.; I. P. de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Amsterdam 1718, I, 148 vd.; R. Koldewey, *Die antike Baureste der Insel Lesbos*, Berlin 1890; Cuinet, I, 449-474; St. Karidonis, *Ta en Kalloni tis Lésvos lerá Stavropiyiaká Monastiria*, Constantinopoli 1900; K. Kontos, *Lesviaká chroniká*, Mytilini 1959; *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları* (haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1969-86, II, tür.yer.; III, tür.yer.; IV, tür.yer.; I. Kleovrotos, *Mitylena Sacra*, Thessaloniki 1970-76; P. Pareskevaïdis, *Oi peripintai gia ti Lesvo*, Athens 1973; M. Kolodny, *La population des îles de la Grèce; essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale*, Aix-en-Provence 1974, tür.yer.; S. Lauffer, "Griechenland", *Lexikon der historischen Stätten*, München 1989, s. 133-134, 430-432, 450-454; N. Spencer, *A Gazetteer of Archaeological Sites in Lesbos*, Oxford 1995; E. Sifnaiou, *Lesvos, Oikonomiki kai Koinotiki Istoría: 1840-1912*, Athens 1996; M. Strohmeier, "Namık Kemal und die Schwammtaucher", *Das Osmanische Reich in seinen Archivalien, Nejat Göyünç zu Ehren* (ed. K. Kreiser – Ch. Neumann), Stuttgart 1997, s. 241-259; D. N. Karidis – M. Kiel, *Mytilinis Astygrafia kai Lesvou Chorografia (15os-19os ai.)*, Athens 2000; *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi* (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, bk. İndeks; M. Kiel, "The Island of Lesbos-Mi-

dilli under the Ottomans 1462-1912 Remarks on its Population, Economy and Islamic Monuments", *II. National Aegean Islands Symposium* (ed. İ. Bostan – S. H. Başaran), İstanbul 2004, s. 54-61; ; Ömer İşbilir, "Foundation (Vakıf) Establishment Process in Midilli Island under the Rule of the Ottoman Empire", a.e., s. 107-111; J. Koder, "Topographie und Bevölkerung der Aegaisinsel in spätbyzantinischer Zeit", *Byzantinische Forschungen*, V, Amsterdam 1977, s. 217-234; P. Vlachos, "Deltion tis etereias Lesviakon Meleton", *Lesviaká*, XII, Mytilini 1989, s. 92-127; N. Vatin, "Le siège de Mytilène (1501)", *Turcica*, XXI-XXIII, Paris 1991, s. 437-460; B. Darkot, "Midilli", *IA*, VIII, 282-284; S. Soucek, "Midilli", *EP* (İng.), VI, 1035-1037; "Lesvos", *Enkyklopaidei Papyros-Larous*, Athens 1989, XXXVIII, 176-182.

MACHIEL KIEL

MİDRÂRİLER

(بنو مدرار)

772-976 yılları arasında
Fas'ın Sicilmâse şehrinde hüküm süren
bir hânedan.

Midrârîler (Benî Midrâr), Berberî Zenâte kabilesinin Miknâse koluna mensuptur; Benî Vâsûl olarak da tanınır. Kuzey Afrika'da Berberî Metgare kabilesi reisi Meyser'e'nin Emevîler'e karşı başlattığı Hâricî-Sufri isyanlarına katılan Midrârîler, bu isyanların ardından güneye doğru kaçarak bugünkü Fas şehrinin yaklaşık 300 km. güneyindeki ovalara yerleştiler. Kabilenin reisi Ebû'l-Kâsım b. Semkû (Semğû, Semğun) b. Vâsûl, bölgeye gelenlerin sayısı artınca evler inşa ettirerek Sicilmâse şehrinin temellerini attı (140/757). Muhtemelen Hâricî-Sufri bir âlim olması sebebiyle kabileye reisi seçtiği mevâliden İşâ b. Mezyed (Yeziid) el-Esved'i on beş yıl sonra halkın mallarını haksız olarak üzerine geçirdiği için reislikten azledip ölüm cezasına çarptıran Ebû'l-Kâsım idareyi tekrar kendisi üstlendi (155/772). Midrârîler bu tarihten 976 yılına kadar Sicilmâse'ye hâkim olmayı başardılar.

Midrâr lakabıyla tanınan Ebû'l-Kâsım b. Semkû'nun Medine'de Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı İkrime el-Berberî'den ders okumuş bir âlimin oğlu veya Endülüslü bir demirci olduğu rivayet edilmektedir. Ebû'l-Kâsım, mezhep farklılığına rağmen Sicilmâse'de hutbeyi Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr ve daha sonra Mehdî-Billâh adına okutarak Abbâsî hâkimiyetini tanımıştır. Öte yandan Midrârîler'in onun döneminde Hâricîliğin bölgedeki iki önemli kolu olan Sufriyye ile İbâziyye'yi birleştiren bir anlayışı benimsedikleri kaydedilmektedir.

Ebû'l-Kâsım b. Semkû'nun ölümünden (167/783-84) sonra yerine geçen oğlu Ebû'l-Vezir İlyâs, 174'te (790-91) kardeşi Ebû'l-Muntasır (Ebû'l-Mansûr) I. Elyesa' tarafından tahttan indirildi. Midrârî emirlerinin en güçlüsü sayılan I. Elyesa', otuz üç yıl süren saltanatı döneminde (791-824) emirliğin topraklarını batı yönünde Der'a'ya kadar genişletti. Bölgede isyana kalkışan Berberîler'i itaat altına alarak istikrarı sağladı. Der'a madenlerinin geliri-ne beşte bir vergi koydu. 199 (814-15) yılında Sicilmâse'yi dış tehlikelere karşı korumak için surları yeniletti. Ayrıca şehri genişletip kabileleri belirli mahallelere yerleştirdi. Bu sırada Sahrâ'da yaşayan bazı kabileler de Sicilmâse'ye geldiler. Bir ulucami ile köşkler ve idarî binaların inşa edildiği bu dönemde Sicilmâse İslâm mimarisinin önemli merkezlerinden biri haline geldi.

Ebû'l-Muntasır I. Elyesa'nın 208 (823-24) yılında vefatının ardından yerine bazı tarihçilerin hânedanın gerçek kurucusu kabul ettikleri, Midrâr lakabıyla tanınan oğlu Ebû Mâlik el-Muntasır geçti. Midrâr, Endülüs Emevîleri ve Tâhert'te hüküm süren Hâricî-İbâzî Rüstemîler'le iyi ilişkiler kurdu. Sufriliği bırakarak İbâzîliği benimsedi ve Rüstemîler'in kurucusu Abdurrahman b. Rüstem'in kızıyla evlendi. Biri Abdurrahman'ın kızıdan, diğeri kabilesine mensup eşinden doğan iki oğluna da Meymûn adını veren Midrâr döneminde İbnü'r-Rüstemiyye ve İbnü's-Sakıyye adıyla tanınan iki oğlu arasında üç yıl süren bir iktidar kavgası yaşandı. Midrâr'ın velayet tayin ettiği, Abdurrahman'ın kızıdan olan İbnü'r-Rüstemiyye kısa bir süre sonra babasını tahttan indirdi. Miknâse liderleri, kabilecilik gayretiyle İbnü'r-Rüstemiyye'yi iktidardan uzaklaştırıp tahtı İbnü's-Sakıyye'ye teklif ettiler. Ancak onun babasından çekinerek teklifi kabul etmemesi üzerine Midrâr'ı tekrar tahta oturtular. Midrâr 253 (867) yılında ölünce yerine İbnü's-Sakıyye geçti. 263'te (876-77) vefat eden İbnü's-Sakıyye'nin yerine tahta oturan oğlu Muhammed hânedanın nüfuzunu Mağrib'in Sahrâ bölgesine doğru genişletti. 270 (883) yılında ölen Muhammed'in ardından Midrârî tahtına amcası II. Elyesa' b. Muntasır çıktı.

Sicilmâse civarında ve Fas-Tilimsân şehirleri arasında kalan bölgede yaşayan Zenâte kabilelerini hâkimiyeti altına almayı düşünen II. Elyesa', bu kabilenin Metgare kolunun Sufriliği terkediş Sünni